

CÂTEVA DATE DE ORDIN ISTORIC PRIVIND EVOLUȚIA TERITORIALĂ A COMITATULUI CARAȘ PÂNĂ ÎN SECOLUL XIV

Silviu Oța

Problema apariției comitatelor în Ungaria medievală a fost larg dezbătută în literatura istorică de specialitate¹. O reabordare polemică a ei nu își găsește rostul în rândurile de față. Acest articol are ca scop studierea evoluției teritoriale a câtorva comitate din Ungaria sudică, în spațiul cuprins între râul Bârzava, dunele de nisip Deliblat (sau Maxond în evul mediu), Dunăre, Munții Almăjului și vestul Munților Semenic.

Pentru a înțelege evoluția comitatelor în această regiune, trebuie menționate care au fost primele așezări amintite în documente după pătrunderea triburilor maghiare în bazinul carpatic (896).

Cea mai timpurie așezare cunoscută este *Haram (Krasso)*². Referirile la vechimea ei sunt însă relativ târzii și provin din *Cronica Notarului Anonimus* al regelui Béla al III-lea³. Conform acestuia Haram a existat înaintea venirii maghiarilor. Prima referire clară că acolo exista o cetate sunt din anul 1177. Faptul că localitatea a fost un punct strategic important pentru sudul Ungariei rezidă și din faptul că acolo au avut loc două importante lupte între armatele bizantine și cele maghiare în sec. XII (1128, 1162) și o simulare a trecerii Fluviului de către armata imperială în 1165. Ea a fost localizată între gurile de vărsare ale Râurilor Caraș și Nera în Dunăre (Banatska Palanka)⁴.

O altă așezare importantă menționată în aceeași cronică a fost *Vrscia*. Aceasta a fost localizată de regulă la Orșova, pe baza asemănării de nume. O reluare mult mai convingătoare a localizării ei a fost făcută în anul 1978⁵. Astfel,

¹ Dumitru Țicu-Banatului montan în evul mediu, Timișoara, 1991, p. 417-421; Györffy György-Az Árpád-kori magyarország Történeti Földrajza, vol. III, Budapest, 1987, p. 469-476; Ștefan Pascu-Voievodatul Transilvaniei, vol. I, Cluj-Napoca, 1971, p. 99-103, 131, 136, 171-172; Gyula Kristó-A vármegyék kialakulása Magyarországon, Budapest, 1988, p. 459-461.

² Györffy, *op. cit.*, p. 487-488; Țicu, *op. cit.*, p. 417.

³ Paul Lazăr Tonciulescu-Cronica notarului Anonymus. Faptele ungarilor, București 1996, p. 33, 83.

⁴ Györffy György-Az Árpád-kori magyarország Történeti Földrajza, vol. III, Budapest, 1987, p. 487-488.

⁵ Marius Bizerea-Flaviu Bizerea-Localizarea așezărilor din Banat consemnate în cronică "Gesta hungarorum", în "Studii de Istorie a Banatului", 5/1978, p. 4-6.

autorii articolului localizează castrul Vrschia la Vârșeț (Érdsomlyó) și nu la Orșova. Dacă avem în vedere și descoperirile arheologice, se poate observa cu claritate faptul că piese de factură veche maghiară au fost găsite la Vârșeț⁶ și nu la Orșova. Domeniul Érdsomlyó apare în acte ale cancelariei maghiare începând din 1227, când a fost cedat de către posesori (arhiepiscopii de Kálocsá) regelui⁷. La acea dată întinderea sa nu este cunoscută. Localitatea corespunde cu actualul oraș Vrșac din Regiunea autonomă Banat-Voievodina (Iugoslavia).

Un alt centru important, mai ales religios, menționat încă din 1152, a fost *Mezősumlyó* (Șemlacul Mare-jud. Timiș)⁸. În 1322 aici a mai fost menționat un comite ("...comes Siculorum et de Beztherce et de Mezewsomlyo"⁹).

Domeniul *Ilidia* (Ilidia-jud. Caraș-Severin) a fost menționat pentru prima dată într-un document din anul 1223¹⁰, când acesta a fost confirmat de către papalitate ca fiind împreună cu *Cuvinul* (Temescubin) în proprietatea Margaretei, sora regelui Andrei al II-lea, ca dotă regală pentru căsătoria ei cu împăratul bizantin Isaac II Angelos, în 1185. Întinderea exactă a domeniului în sec. XIII nu este cunoscută. Satele din domeniu au fost menționate abia în sec. XIV. Primele localități menționate, aparținătoare domeniului sau comitatului amintit la începutul sec. XIV, au fost: *Mateteleke*, *Patrugh*, *Oroszi*¹¹.

Un alt domeniu important, *Almăj* (localitate dispărută în jud. Caraș-Severin), se afla în bazinul mijlociu al Râului Nera. Acesta a fost amintit ca aparținând familiei arhiepiscopului de Kálocsá. Înainte de 1307, acesta a fost însă ocupat de către voievodul Ladislau Kán. În anii următori domeniul a revenit în posesia arhiepiscopilor¹².

O parte a acestor localități, centre ale unor domenii sau nu, au început să fie amintite ca centre de comitat.

Primul comitat menționat în spațiul studiat a fost comitatul Caraș (Weiteh, comite curial și de Caraș) în anul 1200¹³. Date asupra domeniului său din secolul XII nu sunt cunoscute. Pentru secolul următor informația istorică este ceva mai

⁶ Csanád Bálint-Südungarnim 10. Jahrhundert, Budapest 1991, p. 245; Laszlo Kovács-Bemerkungen zur arbeit von n. Stanojev: Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog I, în "A.A.A.Sc. H.", 43/1991, p. 422.; Nebojša Stanojev-Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrh. undert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog I, Novi Sad, 1989, p. 43.

⁷ Györffy, op. cit., p. 493.

⁸ Ibidem, p. 493 – 494.

⁹ Ibidem, p. 493.

¹⁰ D.I.R. veacurile XI-XIII, C, vol. I, București, 1951, p. 197.

¹¹ Györffy op. cit., p. 491.

¹² Ibidem, p. 477; Șt. Pascu, op. cit., p. 198.

¹³ D.I.R. veacurile XI-XIII, C, vol. I, p. 19.

bogată. Astfel până la invazia tătară, ştim că din domeniul său făceau parte satele Woila (1230)¹⁴ şi Pinar (1241)¹⁵. Prima localitate a fost în comitatul vecin, Cuvin, lângă Zemun, dar această informaţie provine dintr-un document din anul 1247¹⁶. În ceea ce priveşte satul Pinar, apartenenţa la cetatea Caraş (Haram) este mai mult ipotetică. El a fost localizat cu o marjă de eroare la N-NV de Haram. După invazia tătară, dintr-un document emis în anul 1266, aflăm că de cetatea Caraş mai aparţinuse satul Kuke¹⁷. Acesta a fost cedat comitelui de origine cumană Parabuch. Woila a fost şi el cedat cavalerilor ioaniţi. Foarte probabil comitele acesta a pierdut sau a înstrăinat domeniul Kuke, din moment ce câţiva ani mai târziu el nu i-a mai aparţinut.

Din anul 1273, comitatele Caraş şi Cuvin au avut un conducător comun, în persoana marelui paharnic Laurenţiu¹⁸. Aceeaşi situaţie a fost şi sub urmaşul său în funcţia de comite al celor două unităţi administrative, marele paharnic Reinold¹⁹. Din 30 martie a aceluiaşi an, Laurenţiu şi-a reluat funcţia şi a mai păstrat-o până în luna mai²⁰. Deja din data de 23 mai, un alt mare paharnic şi comite de Cuvin şi Caraş a fost numit în persoana lui Ugrin²¹. Pentru acest centru din 1285 a fost atestat şi primul arhidiacon, Simon²².

Al doilea comitat cunoscut este *Érdsomlyó* sau *Somlyó*. Prima sa menţiune documentară datează din 1255²³. Din domeniul său în intervalul de timp menţionat (sec. XIII) sunt cunoscute satele *Kereszeg* şi *Vaja*²⁴. Comiţi de *Érdsomlyó* au fost menţionaţi până în anul 1319²⁵. Din punct de vedere ecleziastic, ştim că şi aici au funcţionat biserici şi mănăstiri catolice (mănăstire dominicană).

La începutul sec. XIV, alte două comitate au fost menţionate în documente. Primul dintre ele a fost *Ilidia*, centru administrativ (1312/1316)²⁶, adică reşedinţă de comitat. Despre domeniul său imediat după anul 1319 nu dispunem de date certe.

¹⁴ D.I.R. veacurile XI-XIII, C, vol. I, p. 240-241.

¹⁵ Györffy, *op. cit.*, p. 499.

¹⁶ D.I.R. veacurile XI-XIII, C, vol. I, p. 329-333.

¹⁷ D.I.R. veacul XIII, C, vol. II, Bucureşti, 1952, p. 81-82.

¹⁸ *Ibidem*, p. 153.

¹⁹ *Ibidem*, p. 155-157.

²⁰ *Ibidem*, p. 157, 158.

²¹ *Ibidem*, p. 158-162.

²² *Ibidem*, p. 269-270.

²³ Györffy, *op. cit.* p. 493-497.

²⁴ D.I.R. veacul XIII, C, vol. II, p. 187.

²⁵ Györffy, *op. cit.*, p. 493-494.

²⁶ *Ibidem*, p. 485.

Un alt centru unde rezida un comite a fost la *Mezősumlyó*, amintit în 1322²⁷.

O primă modificare importantă se produce în timpul domniei regelui Carol I Robert de Anjou (1308-1342).

Astfel, un prim moment important al evoluției teritoriale a comitatului Caraș îl constituie anul 1319, când la conducerea sa a fost consemnat Symon care îndeplinea și funcția de comite de Somlyó (n.n. *Érdsomlyó*)²⁸. Pentru întinderea autorității comitelui în nord, este relevantă o sesizare în legătură cu încălcarea unui domeniu. În același an, cneazul Baciú, posesor al domeniului *Egres*, a apelat la comitele de Caraș, fiindu-i încălcat domeniul de către Olasz Pál²⁹. Aceasta demonstrează că în cursul anului 1319, unificarea celor două comitate a fost în plin proces de desfășurare. Trebuie însă făcută o remarcă, anume aceea că în colecția de documente D.I.R. C, veacul XIV, vol. I, este menționată localitatea *Mezősomlyó* și nu *Somlyó* cum a apărut în document. Această interpretare dată de autori este mai puțin credibilă. În sprijinul acestei afirmații, stă și faptul că în anul 1322, la *Mezősomlyó* a fost atestat un comite. De asemenea, în nici un document apărut până în anul 1322 și nici după aceea, nu apare denumirea simplă de *Somlyó* pentru localitatea *Mezősomlyó*, ci doar aceasta (n.n. 1152-*Mezeusumlusiensi*, 1270-*Mezeusumlow*, 1278-*Mezeusumlow* și *Mezeusumlov*, 1290-*Mezeu Sumulo*, 1322-*Mezewsomlyó*, 1330-*Mezew Somlyow* etc.³⁰). Trebuie observat că extinderea autorității comitelui de Caraș s-a făcut de la sud la nord, în mod treptat. În acest sens nu are nici o logică formarea unui mare comitat cu teritorii în sud și în nord, fără să înglobeze un mare teritoriu exact în zona centrală a viitoarei unități administrative.

Un alt pas important l-a constituit includerea în teritoriul comitatului a regiunii bazinului Carașului mijlociu și superior. În 1323, cetățile *Somlyó* (*Érd*-) sau *Vârșeț* și *Carașova* aflate pe domeniu regal aveau un castelan comun³¹. Cum prima făcea la acea dată parte din comitat, ca cetate regală, este subînțeles că și cea de-a doua a intrat în același regim împreună cu domeniul său.

Despre *Ilidia* și domeniul său după anul 1319 nu dispunem de date certe. Știm doar că în 1334, preotul catolic din *Ilidia* plătea dijmă papală și că biserica de aici ținea de arhidiaconatul de Caraș³². Acesta a fost și argumentul că domeniul ar face parte din comitatul Caraș. Interesant este însă faptul că aici au fost menționați castelani comuni cu cei de la *Sebeș* (n.n. *Caransebeș*) în

²⁷ *Ibidem*, p. 493.

²⁸ D.I.R. veacul XIV, C, vol. I, București, 1953, p. 312-313.

²⁹ *Ibidem*, p. 310-311.

³⁰ Györffy, *op. cit.*, p. 493.

³¹ *Ibidem*, p. 489-490.

³² D.I.R. veacul XIV, C, vol. III, București, 1954, p. 234.

1325³³. Trebuie menționat, de asemenea, că domeniul Ilidia la 1350 deja pierduse o mare parte din satele care îi aparținuseră.

Menționarea unui comite la Mezösumlyó în 1322 demonstrează că acest teritoriu nu fusese integrat în comitatul Caraș. Prima mențiune documentară a faptului că această din urmă unitate administrativă s-a extins până la Râul Bârzava spre nord, datează din anul 1331³⁴, când este amintit clar faptul că și bazinul inferior al acestui râu fusese inclus teritoriului aflat sub jurisdicția comiților de Caraș.

Pentru completarea limitelor teritoriale ale comitatului studiat, trebuie luate în considerare și localitățile din zonele limitrofe. Geografia istorică a încercat și a reușit în bună măsură să identifice aceste localități și să le plaseze în teren. Pentru secolul al XIV-lea, de un real ajutor pentru studierea limitelor teritoriale a unor unități administrative din sudul Ungariei medievale sunt hotărnicile pe de o parte, iar pe de alta, diversele procese. Acestea din urmă le-am studiat din punct de vedere al autorității juridice pe care au avut-o comiții, vicecomiții, castelanii sau vicecastelanii de Caraș la anumite date. De asemenea am avut în vedere și autoritatea juridică a diverșilor castelani, ori juzi nobiliari, din cuprinsul comitatului, de a se implica în procesele privitoare la diverse domenii.

Astfel, în zona de sud și sud-est, în anul 1367 a fost amintită moșia regală *Radamlya*³⁵, aflată în Munții Locvei, atât pe versanții nordici cât și pe cei sudici. Spre sud, ea se întindea cel mai probabil până spre Dunăre, iar în nord până în valea Nerei. Am luat în considerare acest domeniu, deoarece la hotărnicirea moșiei vecine (*Zagaryan*), aflată în comitatul Caraș, au fost chemați toți "vecinii și megieșii". Participanții la hotărnicia *Zagaryanului* au fost din comitatul menționat.

Înainte de 1358 castelanul de Érdsonlyó, Ioan Pecenegul a cerut moșia regală Cuiеști, aflată în bazinul mijlociu al Nerei, de la regele Ludovic I de Anjou. În anul 1361 a fost menționată ca făcând parte din comitatul Caraș³⁶. Aceasta a fost menționată și în documentele referitoare la hotărnicia domeniului *Zagaryan* din 1367. Ea a fost plasată în zona localității Șopotul Nou³⁷.

Un alt domeniu vecin cu *Zagaryan*, a fost *Kakarek*, în bazinul mijlociu al Nerei. Spre nord și nord est nu i se cunosc însă limitele. Și acesta a fost menționat în hotărnicia domeniului *Zagaryan* Spre est de același domeniu *Zagaryan* a fost amintit Cuiеști. La est de acesta, a fost și posesiunea Almăj. Acesta este și cea mai estică proprietate cunoscută documentar în comitatul Caraș, în bazinul Nerei.

³³ *Ibidem*, p. 148-149.

³⁴ Györffy, *op. cit.*, p. 493-494.

³⁵ D.R.H. C, vol. XIII, București, 1994, p. 356-360.

³⁶ D.R.H. C, vol. XII, București, 1985, p. 51-53.

³⁷ Györffy *op. cit.*, p. 487; Silviu Oța-Hotărnicirea domeniului *Zagaryan* din comitatul Caraș (1367), în "Muzeul Național", XII/2000, p. 10, 25; Țeicu, *op. cit.*, p. 343.

În est și nord-est ultimele localități menționate în această unitate administrativă au fost *Satul lui Petru*, *Borzwafeu* și *Doman* (1370)³⁸. Domeniul nobiliar Doman intra sub jurisdicția comitelui de Caraș, Benedict Himfi, la acea dată. Acesta se localizează în satul Doman (jud. Caraș-Severin), la 4 km. sud de Reșița. Primele două au fost localizate pe cursul superior al Bârzavei³⁹. Data la care aceste localități au intrat în comitatul Caraș este necunoscută. Dealtfel toate trei au fost amintite pentru prima dată în documentul emis în 12 mai 1370 la Mezeusomplyo (Șemlacu Mare), de către Ladislau, ducele de Oppeln, palatinul regatului Ungariei și jude al cumanilor.

În nord se aflau localitățile de pe malul Bârzavei. În ordine, acestea sunt: *Kuesd*-1331 (Cuiești, în teritoriul orașului Bocșa Română)⁴⁰, *Bodogazunfolwa*-1330 (a fost localizat de către Fr. Pesty și de Gy.Györffy la Berzovia, iar de D. Țicu în zona Bocșa Română)⁴¹, *Gerthanus*-1328 (Gherteniș)⁴², *Gatal*-1343 (Gătaia)⁴³, *Sanctus Georgium*-1335 (Săngeorge)⁴⁴. Spre nord-vest, tot lângă Râul Bârzava, au fost localitățile *Humur*-1341 (Omor-1964, azi Rovinița Mare)⁴⁵, *Gay*-1348 (Gai)⁴⁶ și *Terjen*-1368 (localizată de către D. Țicu lângă Haram, iar de către Gy. Györffy și Fr. Pesty în zona mlaștinii Igan, la sud-est de Gătaia)⁴⁷. O altă localitate menționată în anul 1370, împreună cu Doman și Borzwafeu, a fost Moxond. Data la care a intrat în comitatul Caraș este nesigură. Ea a fost considerată inițial ca fiind în comitatul Cuvin (la limita dintre Caraș și Cuvin, lângă mlaștina Igan) fiind un domeniu al căpeteniei iase, Mokuzn⁴⁸. Cert este că în 1370 ea a intrat în jurisdicția comiților de Caraș.

Între localitatea Maxond și Haram, de-a lungul dunelor de nisip Deliblat, nu sunt cunoscute localități care au fost amintite documentar în sec. XI-XIV.

Pe ansamblu, se poate observa faptul că în decursul secolului al XIV-lea, în spațiul studiat, s-a tins către căutarea unor granițe naturale pentru noua formă a comitatului Caraș. Este interesant faptul că fiecare dintre aceste centre au avut biserici sau mănăstiri catolice. De asemenea, adunările de comitat sau judecățile se

³⁸ D.R.H. C, vol. XIII, p. 272.

³⁹ Țicu, *op. cit.*, p. 430.

⁴⁰ Györffy, *op. cit.*, p. 487.

⁴¹ *Ibidem*, p. 479; Țicu, *op. cit.*, p. 303-304.

⁴² Györffy, *op. cit.*, p. 484.

⁴³ *Ibidem*, p. 483

⁴⁴ D.I.R. veacul XIV, C, I, 326

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Györffy, *op. cit.*, p. 483.

⁴⁷ D.R.H. C, vol. XII, p. 279; Țicu, *op. cit.*, p. 380; Györffy, *op. cit.*, p. 497; Frigyes Pesty- *Krassó vármegye történeté*, II, 1-2, Budapesta 1882-1883, p. 240-241.

⁴⁸ Györffy, *op. cit.*, p. 311; András Pálóczi Horváth-Petschenegen, *Kumanen, Jassen. Steppenvölker im mittelalterlichen Ungarn*, Budapest, 1989, p. 63.

desfășurau în special în centrele de la Mezösumlyó, Caraş (Haram), Ilidia sau Érdsomlyó. Aceasta ar putea fi o dovadă a faptului că aceste aşezări au avut un anumit prestigiu încă din secolele anterioare, pe care şi l-au conservat prin desfășurarea acolo a acestor adunări nobiliare.

În afara acestor domenii de cetate au mai existat şi alte posesiuni ale regelui şi reginei, ale nobilimii locale sau pătrunse acolo prin donaţii, ale clerului sau ale ordinelor călugăreşti militare, care au fost amintite în cursul sec. XII-XIV. O parte din fostele comitate au devenit districte autonome privilegiate în special în a doua jumătate a sec. XIV şi în sec. XV.

QUELQUES DATES D'ORDRE HISTORIQUE CONCERNANT L'ÉVOLUTION TERRITORIALE DU COMTÉ CARAS JUSQU'AU XIVe SIÈCLE

- Résumé -

Le présent article désire présenter l'évolution territoriale du comté Caraş jusqu'à la fin du XIVe siècle à l'ouest et au sud ou est du Danube d'après des documents connus. Le territoire étudié s'étant entre le ruisseau Bârzava (au nord), les sables Deliblate (au sud) les Montagnes Almăj et les pentes d'ouest du Semenik (à l'est).

Une première phase dans l'évolution du Comté est représentée par la conquête des anciens établissements, mentionnés comme existents depuis le Xe siècle, par la population hongroise. Il s'agit de Haram (Krasso) et Vrschia (Érdsomlyó Vršac). Labas, du commencement il y avait des fortifications en terre qui bénéficiaient d'un domaine dans leurs alentours. Depuis 1200, dans l'espace étudié, a été attesté la présence d'un comte à Harum, et depuis 1255 un autre à Érdsomlyó. Au commencement du XIVe siècle sont attestés autres deux comtés – Ilidia (1312) et Mezösomlyó (1322). Ceux-ci, ensemble avec leurs demaines, ont été intégrés, du sud vers le nord, l'un après l'autre, dans le comté Caraş. Ce processus a commencé une fois avec l'année 1319 et a continué quelques années, le plus probable jusqu'en 1334.

Un autre aspect étudié sont les procès pendant les quels différentes personnes des établissements considérés comme de frontières ont appelé aux fonctionnaires royaux du comté Caraş en diverses situations. Ainsi on a essayé d'établir les étapes durant les quelles les comtes et vicomtes de Caraş, ou des personnes en leur soubordre et ayant des attributions judiciaires ont étendu leur autorité dans le territoire mentionné.

